

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ده	فهرست جداول
چهارده	فهرست اشکال و نمودارها
۱	پیشگفتار
۳	مقدمه
۷	فصل اول: تعاریف پایه‌ای در تأمین مالی خرد
۷	۱-۱ مفاهیم
۷	۱-۱-۱ اعتبارات خرد
۸	۱-۱-۲ تأمین مالی خرد
۹	۱-۱-۳ اعتبارات خرد در برابر تأمین مالی خرد
۱۰	۱-۱-۴ کسب و کارهای خرد، کوچک و متوسط
۱۱	۱-۱-۵ وام‌دهی فردی
۱۲	۱-۱-۶ وام‌دهی گروهی
۱۲	۱-۱-۷ بخش مالی رسمی
۱۲	۱-۱-۸ بخش مالی غیررسمی
۱۲	۱-۲ اهداف تأمین مالی خرد
۱۲	۱-۲-۱ کاهش فقر
۱۳	۱-۲-۲ اشتغال‌زایی
۱۴	۱-۳ ضرورت تأمین مالی خرد
۱۴	۱-۴ خلاصه فصل
۱۶	فصل دوم: تأمین مالی خرد در چرخه اقتصادی
۱۶	۲-۱ تقاضای تأمین مالی خرد
۲۱	۲-۱-۱ عوامل مؤثر بر تقاضای تأمین مالی خرد
۲۲	۲-۲ عرضه تأمین مالی خرد

صفحه	عنوان
۳۲	۲-۲-۱ عوامل مؤثر بر عرضه تأمین مالی خرد
۳۵	۲-۳ خلاصه فصل
۳۷	فصل سوم: مروری بر تاریخچه تأمین مالی خرد در جهان (با تأکید بر تجارب موفق)
۳۷	۳-۱ تجارب آسیا
۳۷	۳-۱-۱ بنگلادش
۳۹	۳-۱-۲ اندونزی
۴۲	۳-۱-۳ هند
۴۴	۳-۱-۴ پاکستان
۴۵	۳-۱-۵ اردن
۴۷	۳-۱-۶ ازبکستان
۴۹	۳-۱-۷ تاجیکستان
۵۰	۳-۱-۸ قرقیزستان
۵۲	۳-۱-۹ لبنان
۵۳	۳-۲ تجارب آفریقا
۵۳	۳-۲-۱ مصر
۵۶	۳-۲-۲ مراکش
۵۸	۳-۲-۳ تونس
۶۱	۳-۳ تجارب اروپا و امریکا
۶۱	۳-۳-۱ بوسنی
۶۳	۳-۳-۲ کانادا
۶۴	۳-۳-۳ گواتمالا
۶۴	۳-۴ خلاصه فصل
۶۹	فصل چهارم: تأمین مالی خرد در ایران
۷۰	۴-۱ نهادهای تأمین مالی خرد در ایران و ارزیابی فعالیت‌های آنها
۷۰	۴-۱-۱ بانک‌ها
۹۱	۴-۱-۲ تعاونی‌های اعتبار
۹۲	۴-۱-۳ صندوق‌های قرض‌الحسنه
۹۸	۴-۱-۴ تأمین مالی خرد در کمیته امداد امام خمینی (ره)
۹۹	۴-۱-۵ تأمین مالی خرد روستایی
۱۰۳	۴-۱-۶ صندوق کارآفرینی امید (صندوق مهر امام رضا (ع))
۱۱۱	۴-۱-۷ ستاد اجرایی فرمان امام (ره)
۱۱۳	۴-۲ خلاصه فصل

۱۱۵	فصل پنجم: ارزیابی و اثربخشی تأمین مالی خرد: تجارب موفق
۱۱۵	۵-۱ ارزیابی تأمین مالی خرد بر مبنای اهداف
۱۱۵	۵-۱-۱ کاهش فقر
۱۱۸	۵-۱-۲ خروج از فقر
۱۱۹	۵-۱-۳ افزایش درآمد
۱۲۰	۵-۱-۴ پس انداز
۱۲۱	۵-۱-۵ ایجاد اشتغال
۱۲۴	۵-۱-۶ توانمندسازی
۱۲۶	۵-۱-۷ پیشرفت اقتصادی
۱۲۸	۵-۲ ارزیابی اثربخشی تأمین مالی خرد در ایران
۱۳۸	۵-۳ خلاصه فصل
۱۴۱	فصل ششم: تأمین مالی خرد اسلامی (ابزارها، الگوها و تجارب موجود)
۱۴۱	۶-۱ تجارب موفق استفاده از شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی
۱۴۲	۶-۱-۱ تجربه‌های بانک‌ها
۱۶۰	۶-۱-۲ تجربه مؤسسات تأمین مالی خرد اسلامی
۱۹۵	۶-۱-۳ تجربه تعاونی‌های اعتبار
۲۰۵	۶-۲ شیوه‌های تجهیز منابع برای تأمین مالی خرد اسلامی
۲۰۵	۶-۲-۱ عقود که در آن اصل سرمایه به سرمایه‌گذار بازمی‌گردد
۲۰۷	۶-۲-۲ عقود که در آن فقط اصل سرمایه به سرمایه‌گذار بازمی‌گردد
۲۰۹	۶-۳ شیوه‌های تخصیص منابع تأمین مالی خرد اسلامی
۲۰۹	۶-۳-۱ عقود که در آن وام‌گیرنده اصل سرمایه را بازمی‌گرداند
۲۰۹	۶-۳-۲ عقود که در آن وام‌گیرنده فقط اصل سرمایه را بازمی‌گرداند
۲۱۰	۶-۳-۳ عقود که در آن وام‌گیرنده اصل سرمایه و سود ثابت را بازمی‌گرداند
۲۱۲	۶-۳-۴ عقود که در آن وام‌گیرنده اصل سرمایه و سود متغیر را بازمی‌گرداند
۲۱۵	۶-۴ شیوه به کارگیری عقود اسلامی در تأمین مالی خرد اسلامی
۲۱۶	۶-۴-۱ مؤسسه تأمین مالی خرد وقفی
۲۱۸	۶-۴-۲ مؤسسه تأمین مالی خرد بر پایه زکات
۲۲۱	۶-۴-۳ مؤسسه تأمین مالی خرد بر پایه صدقات
۲۲۳	۶-۴-۴ مؤسسه تأمین مالی خرد قرض الحسنه
۲۲۵	۶-۵ خلاصه فصل

صفحه	عنوان
۲۲۹	فصل هفتم: مدل‌های تأمین مالی خرد
۲۲۹	۷-۱ وام‌دهی فردی
۲۳۰	۷-۲ وام‌دهی گروهی
۲۳۰	۷-۲-۱ گروه‌های منسجم
۲۳۳	۷-۲-۲ رویکرد سازمان‌های جامعه‌محور (سی.بی.اُ)
۲۳۸	۷-۳ خلاصه فصل
۲۳۹	فصل هشتم: چالش‌های تأمین مالی خرد
۲۴۰	۸-۱ چالش‌های تأمین مالی خرد
۲۴۰	۸-۱-۱ کژمنشی (مخاطرات اخلاقی)
۲۴۱	۸-۱-۲ کژگزینی (انتخاب نامناسب)
۲۴۲	۸-۱-۳ نکول راهبردی
۲۴۳	۸-۱-۴ هزینه بالای نظارت
۲۴۴	۸-۱-۵ نبود وثیقه مناسب
۲۴۴	۸-۱-۶ انحراف اعتبارات
۲۴۵	۸-۱-۷ بازدهی پایین
۲۴۶	۸-۱-۸ کمبود منابع
۲۴۶	۸-۱-۹ بهره‌های بالا
۲۴۷	۸-۱-۱۰ فقدان یا ضعف چهارچوب قانونی
۲۴۸	۸-۲ رتبه‌بندی آسیب‌های تأمین مالی خرد
۲۵۰	۸-۳ خلاصه فصل
۲۵۱	فصل نهم: سیاست‌گذاری تأمین مالی خرد
۲۵۱	۹-۱ مسئولیت دولت در تأمین مالی خرد
۲۵۲	۹-۱-۱ مکتب لسه فر
۲۵۲	۹-۱-۲ مکتب مداخله
۲۵۳	۹-۱-۳ مکتب مداخله میانه
۲۵۳	۹-۲ مدل‌های مداخله دولت در تأمین مالی خرد
۲۵۳	۹-۲-۱ مدل ادغام
۲۵۴	۹-۲-۲ مدل مکمل
۲۵۵	۹-۲-۳ مدل جایگزین
۲۵۵	۹-۳ ابزار سیاست‌گذاری دولت در تأمین مالی خرد
۲۵۶	۹-۳-۱ نقش حمایتی

صفحه	عنوان
۲۶۱	۹-۳-۲ نقش تأمین کنندگی
۲۶۴	۹-۴ نهادهای دولتی مسئول در تأمین مالی خرد
۲۶۴	۹-۴-۱ مجلس شورای اسلامی
۲۶۵	۹-۴-۲ شورای پول و اعتبار
۲۶۶	۹-۴-۳ بانک مرکزی
۲۶۶	۹-۴-۴ بیمه مرکزی
۲۶۶	۹-۵ خلاصه فصل
۲۶۹	منابع

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۲۳	جدول ۲-۱ انواع عرضه کنندگان تأمین مالی خرد
۲۵	جدول ۲-۲ عرضه کنندگان خدمات مالی جامعه محور: گروه های بومی
۲۶	جدول ۲-۳ عرضه کنندگان خدمات مالی جامعه محور: گروه های تسهیل شده
۲۷	جدول ۲-۴ مشخصات عرضه کنندگان نهادی
۳۸	جدول ۳-۱ وضعیت مالی گرامین بانک بنگلادش در سال ۲۰۱۷
۳۹	جدول ۳-۲ میزان نرخ سود اعتبارات خرد گرامین بانک در سال ۲۰۲۲
۴۰	جدول ۳-۳ میزان وام پرداختی بانک راکیات اندونزی به تفکیک بخش های اقتصادی
۴۱	جدول ۳-۴ میزان نرخ سود وام های بانک راکیات اندونزی در سال ۲۰۱۵
۴۱	جدول ۳-۵ سهم بخش های مختلف از وام های بانک راکیات اندونزی در سال ۲۰۱۵
۴۳	جدول ۳-۶ وضعیت مالی بندهان هند در سال ۲۰۱۹
۴۳	جدول ۳-۷ جزئیات وام های پرداختی مؤسسه بندهان هند
۴۴	جدول ۳-۸ وضعیت مالی خوشحالی بانک پاکستان در سال ۲۰۱۸
۴۵	جدول ۳-۹ انواع اعتبارات خرد خوشحالی بانک
۴۶	جدول ۳-۱۰ مقدار و میزان وام پرداختی بانک الوطنی اردن در سال ۲۰۲۵
۴۷	جدول ۳-۱۱ میزان وام پرداختی بانک الوطنی اردن به تفکیک بخش های اقتصادی
۴۹	جدول ۳-۱۲ وضعیت مالی هامکور بانک ازبکستان در سال ۲۰۲۵
۵۰	جدول ۳-۱۳ انواع اعتبارات خرد بانک سرمایه گذاری کشاورزی تاجیکستان
۵۱	جدول ۳-۱۴ وضعیت مالی فینسای قرقیزستان در سال ۲۰۲۵
۵۱	جدول ۳-۱۵ انواع اعتبارات خرد فینسا بانک قرقیزستان برای مشاغل خرد
۵۲	جدول ۳-۱۶ انواع وام های گروهی تأمین مالی خرد فینسا بانک قرقیزستان برای افراد
۵۲	جدول ۳-۱۷ وضعیت مالی المجموعه لبنان در سال ۲۰۱۸
۵۳	جدول ۳-۱۸ جزئیات وام های پرداختی مؤسسه المجموعه لبنان
۵۴	جدول ۳-۱۹ وضعیت مالی انجمن کسب و کار اسکندریه (ای. بی. ای) در سال ۲۰۲۵

عنوان

صفحه

۵۴	جدول ۳-۲۰ مقدار و میزان وام پرداختی انجمن کسب و کار اسکندریه
۵۵	جدول ۳-۲۱ برنامه‌های حمایتی انجمن کسب و کار اسکندریه
۵۵	جدول ۳-۲۲ درصد وام‌های پرداختی انجمن کسب و کار اسکندریه
۵۶	جدول ۳-۲۳ مقدار وام‌های پرداختی انجمن کسب و کار اسکندریه
۵۶	جدول ۳-۲۴ تعداد برنامه‌های حمایتی (تأمین سرمایه) انجمن کسب و کار اسکندریه
۵۷	جدول ۳-۲۵ وضعیت مالی الامانه در سال ۲۰۲۵
۵۷	جدول ۳-۲۶ انواع وام‌های پرداختی انجمن امانت مراکش
۵۸	جدول ۳-۲۷ میزان وام پرداختی انجمن امانت مراکش به تفکیک بخش‌های اقتصادی
۵۹	جدول ۳-۲۸ وضعیت مالی اِندا تمویل در سال ۲۰۲۵
۵۹	جدول ۳-۲۹ جزئیات وام‌های پرداختی سازمان مردم‌نهاد اِندا تمویل تونس
۶۰	جدول ۳-۳۰ میزان وام‌های فعال سازمان مردم‌نهاد اِندا تمویل تونس
۶۱	جدول ۳-۳۱ میزان وام پرداختی سازمان مردم‌نهاد اِندا تمویل تونس به تفکیک بخش‌های اقتصادی
۶۲	جدول ۳-۳۲ انواع اعتبارات خرد بانک پروکردیت بوسنی و هرزگوین
۶۳	جدول ۳-۳۳ آمار اتحادیه‌های اعتباری کانادا
۶۴	جدول ۳-۳۴ آمار اتحادیه‌های اعتباری گواتمالا
۶۵	جدول ۳-۳۵ تأمین مالی خرد در افریقا
۶۶	جدول ۳-۳۶ تأمین مالی خرد در آسیای شرقی و اقیانوس آرام
۶۶	جدول ۳-۳۷ تأمین مالی خرد در اروپای شرقی و آسیای مرکزی
۶۷	جدول ۳-۳۸ تأمین مالی خرد در امریکای لاتین و کارائیب
۶۸	جدول ۳-۳۹ تأمین مالی خرد در خاورمیانه و شرق افریقا
۶۸	جدول ۳-۴۰ تأمین مالی خرد در جنوب آسیا
۷۲	جدول ۴-۱ عملکرد بانک قرض‌الحسنه مهر ایران
۷۴	جدول ۴-۲ خلاصه عملکرد بانک قرض‌الحسنه رسالت
۷۴	جدول ۴-۳ خالص تسهیلات اعطایی بانک قرض‌الحسنه رسالت به تفکیک سال
۸۳	جدول ۴-۴ وضعیت پروژه مشترک بانک کشاورزی و ایفاد
۸۴	جدول ۴-۵ خلاصه عملکرد و پرتفوی پروژه مشترک بانک کشاورزی و ایفاد تا پایان سال ۱۳۹۸
۹۰	جدول ۴-۶ تسهیلات قرض‌الحسنه نظام بانکی کشور
۹۲	جدول ۴-۷ مشخصات تعاونی‌های اعتبار فعال در حال بهره‌برداری در کشور تا پایان سال ۱۴۰۲
۹۴	جدول ۴-۸ مشخصات صندوق‌های قرض‌الحسنه
۹۹	جدول ۴-۹ تسهیلات اشتغال‌زایی کمیته امداد در سال ۱۴۰۲
۹۹	جدول ۴-۱۰ تعداد طرح‌های اشتغال‌زایی کمیته امداد در سال ۱۴۰۲ به تفکیک گروه شغلی
۱۰۱	جدول ۴-۱۱ عملکرد طرح اعتبارات خرد برای زنان روستایی

عنوان

صفحه

۱۰۲	جدول ۴-۱۲ مقایسه صندوق اعتبار خرد برای زنان روستایی و چهار صندوق خارجی
۱۳۱	جدول ۵-۱ ارزیابی عملکرد برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران
۱۳۴	جدول ۵-۲ نقاط قوت و ضعف برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران
۱۳۶	جدول ۵-۳ اصول و ویژگی‌های مبنایی برای طراحی سازوکار ارائه خدمات تأمین مالی خرد به فقرا
۱۳۸	جدول ۵-۴ تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در آسیا
۱۳۹	جدول ۵-۵ تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در آفریقا
۱۳۹	جدول ۵-۶ تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در اروپا و امریکا
۱۴۳	جدول ۶-۱ مشخصات بی. پی. آر. اس‌ها
۱۴۳	جدول ۶-۲ شیوه‌های تأمین مالی بانک‌های اسلامی روستایی اندونزی
۱۴۴	جدول ۶-۳ مقایسه بی. پی. آر‌ها و بی. پی. آر. اس‌ها
۱۴۵	جدول ۶-۴ شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در بانک اسلامی بنگلادش
۱۴۶	جدول ۶-۵ عملکرد آر. دی. اس
۱۴۷	جدول ۶-۶ مشخصات طرح سرمایه‌گذاری زنان کارآفرین بانک اسلامی بنگلادش
۱۴۹	جدول ۶-۷ مشخصات تسهیلات بانک خانواده سودان
۱۴۹	جدول ۶-۸ توزیع تأمین مالی خرد براساس فعالیت‌های اقتصادی در بانک خانواده سودان
۱۴۹	جدول ۶-۹ توزیع تأمین مالی خرد براساس شیوه‌های تأمین مالی خرد در بانک خانواده سودان
۱۵۱	جدول ۶-۱۰ مشخصات وام‌های فصلی بانک تأمین مالی خرد تضامن یمن
۱۵۲	جدول ۶-۱۱ مشخصات وام‌های گروهی بانک تأمین مالی خرد تضامن یمن
۱۵۲	جدول ۶-۱۲ مشخصات وام‌های آغاز بانک تأمین مالی خرد تضامن یمن
۱۵۳	جدول ۶-۱۳ مشخصات وام‌های پایداری بانک تأمین مالی خرد تضامن یمن
۱۵۳	جدول ۶-۱۴ مشخصات وام توانمندسازی بانک تأمین مالی خرد تضامن یمن
۱۵۴	جدول ۶-۱۵ مشخصات وام گروهی بانک تأمین مالی خرد تضامن یمن
۱۵۵	جدول ۶-۱۶ وضعیت مالی ان. آر. اس. پی پاکستان در سال ۲۰۲۴
۱۵۵	جدول ۶-۱۷ اعتبارات خرد متعارف و اسلامی در بانک ان. آر. اس. پی پاکستان
۱۵۷	جدول ۶-۱۸ مشخصات وام‌های فردی تأمین مالی خرد متعارف بانک تأمین مالی خرد ان. آر. اس. پی
۱۵۹	جدول ۶-۱۹ مشخصات وام‌های گروهی تأمین مالی خرد متعارف بانک تأمین مالی خرد ان. آر. اس. پی
۱۶۰	جدول ۶-۲۰ مشخصات اعتبارات خرد اسلامی بانک ان. آر. اس. پی
۱۶۱	جدول ۶-۲۱ وضعیت مالی مؤسسه تأمین مالی و توسعه متحد افغانستان در سال ۲۰۲۵
۱۶۴	جدول ۶-۲۲ مشخصات اعتبارات خرد مؤسسه تأمین مالی خرد متحد
۱۶۵	جدول ۶-۲۳ وضعیت مالی مؤسسه تأمین مالی خرد اخوت پاکستان در سال ۲۰۲۵
۱۶۸	جدول ۶-۲۴ وام‌های اعطایی مؤسسه تأمین مالی خرد اخوت
۱۷۰	جدول ۶-۲۵ وضعیت مالی نعمت پاکستان در سال ۲۰۲۵

دوازده

۱۷۱	جدول ۶-۲۶ حوزه‌های عملیاتی مؤسسه تأمین مالی خرد اسلامی نعمت
۱۷۱	جدول ۶-۲۷ مقدار و میزان وام پرداختی مؤسسه تأمین مالی خرد نعمت
۱۸۰	جدول ۶-۲۸ مقدار و میزان وام پرداختی مؤسسه تأمین مالی خرد ائانه
۱۸۲	جدول ۶-۲۹ شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در مؤسسه اچ. اچ. آر. دی
۱۸۳	جدول ۶-۳۰ وضعیت مؤسسه ان. آر. دی. پی در سال ۲۰۱۵
۱۸۵	جدول ۶-۳۱ ویژگی‌های وام مضاربه سطح ۱ بنیاد وظیفه
۱۸۶	جدول ۶-۳۲ ویژگی‌های وام مضاربه سطح ۲ بنیاد وظیفه
۱۸۶	جدول ۶-۳۳ ویژگی‌های وام مضاربه سطح ۳ بنیاد وظیفه
۱۸۷	جدول ۶-۳۴ جامعه هدف بنیاد وظیفه و تسهیلات خرد اعطایی
۱۸۷	جدول ۶-۳۵ میزان اعتبارات خرد اسلامی بنیاد وظیفه
۱۸۷	جدول ۶-۳۶ ویژگی‌های وام مرابحه کوچک بنیاد وظیفه
۱۸۸	جدول ۶-۳۷ ویژگی‌های وام مرابحه متوسط بنیاد وظیفه
۱۸۸	جدول ۶-۳۸ ویژگی‌های وام مرابحه بزرگ بنیاد وظیفه
۱۸۸	جدول ۶-۳۹ شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در بنیاد وظیفه
۱۸۹	جدول ۶-۴۰ اطلاعات مالی امانه اختیار در پایان سال ۲۰۱۶
۱۹۰	جدول ۶-۴۱ مشخصات اعتبارات خرد اسلامی امانه اختیار مالزی در سال ۲۰۲۵
۱۹۰	جدول ۶-۴۲ توزیع دریافت کنندگان تسهیلات خرد براساس مذهب در امانه اختیار مالزی
۱۹۱	جدول ۶-۴۳ توزیع تسهیلات خرد براساس بخش‌های اقتصادی در امانه اختیار مالزی
۱۹۲	جدول ۶-۴۴ وضعیت مالی فینسای افغانستان در سال ۲۰۱۸
۱۹۴	جدول ۶-۴۵ مشخصات وام‌های فردی تأمین مالی خرد فینسای افغانستان
۱۹۵	جدول ۶-۴۶ مشخصات وام‌های فردی تأمین مالی خرد اسلامی فینسای افغانستان
۱۹۶	جدول ۶-۴۷ آخرین وضعیت مالی گروه آی. آی. اف. سی افغانستان
۱۹۹	جدول ۶-۴۸ شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در آی. آی. اف. سی افغانستان
۱۹۹	جدول ۶-۴۹ تعداد بی. ام. تی‌ها در اندونزی
۲۰۲	جدول ۶-۵۰ شیوه‌های تأمین مالی خرد در بی. ام. تی سنما اندونزی
۲۰۲	جدول ۶-۵۱ شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در بیت‌المال و التمول اندونزی
۲۰۴	جدول ۶-۵۲ شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در ام. سی. سی. ای استرالیا
۲۲۸	جدول ۶-۵۳ تخصیص بهینه شیوه‌های تأمین مالی خرد
۲۴۸	جدول ۸-۱ آسیب‌های رایج تأمین مالی خرد در سطح بانک‌های خارجی
۲۴۹	جدول ۸-۲ آسیب‌های رایج تأمین مالی خرد در طرح‌های بانک کشاورزی
۲۴۹	جدول ۸-۳ اولویت‌بندی آسیب‌های تأمین مالی خرد
۲۶۸	جدول ۹-۱ نهاد‌های مسئول در زمینه تأمین مالی خرد

فهرست اشکال و نمودارها

صفحه	عنوان
۱۰	شکل ۱-۱ رابطه میان اعتبارات خرد و تأمین مالی خرد
۱۳	شکل ۱-۲ چرخه فقر
۶۵	شکل ۳-۱ پراکندگی تأمین مالی خرد در جهان
۸۵	نمودار ۴-۱ تعداد گروه‌های خودیار تشکیل شده
۸۶	نمودار ۴-۲ ضریب استفاده از سرمایه داخلی از سوی گروه‌های خودیار
۸۶	نمودار ۴-۳ پس‌انداز اعضای گروه‌های خودیار
۸۷	نمودار ۴-۴ تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی به گروه‌های خودیار
۱۷۳	شکل ۶-۱ فرایند اجرایی قرارداد تأمین مالی خرد سلم در بنیاد واصل
۱۷۴	شکل ۶-۲ فرایند اجرایی قرارداد تأمین مالی خرد استصناع در بنیاد واصل
۱۷۵	شکل ۶-۳ فرایند اجرایی قرارداد تأمین مالی خرد مراتبه در بنیاد واصل
۱۷۶	شکل ۶-۴ فرایند اجرایی قرارداد تأمین مالی خرد اجاره در بنیاد واصل
۲۳۸	شکل ۷-۱ انواع روش‌های وام‌دهی گروهی خرد

پیشگفتار

برنامه‌های تأمین مالی خرد در شرایطی که هم برنامه‌های دولت و هم راهکارهای بخش خصوصی در وام‌دهی به فقرا با شکست مواجه شدند، ظهور یافت و به عنوان راهکاری مؤثر برای ایجاد دسترسی به خدمات مالی برای فقرا که به کاهش فقر مشارکت‌کنندگان در برنامه‌ها منجر می‌شود، مطرح شد. گرچه نوید تأمین مالی خرد امید زیادی را نزد سیاست‌گذاران و حامیان مالی این برنامه‌ها به عنوان ابزاری مؤثر برای رفع فقر برانگیخته است، اما همین موضوع و تحقق این هدف، مباحث متعددی را میان صاحب‌نظران موجب شده که در عین حال اذهان را نسبت به چالش‌هایی که انقلاب تأمین مالی خرد در این مسیر با آن مواجه خواهد بود، آگاه‌تر ساخته است. مهم‌ترین نکته این است که تأمین مالی خرد را نباید درمانی برای همه دردها تصور کرد، چرا که عوامل موجد فقر در محیط اقتصادی و اجتماعی متعدد است و تغییر در هر یک از شرایط اقتصادی و اجتماعی می‌تواند اثربخشی برنامه‌های تأمین مالی خرد را در کاهش فقر حتی در صورت موفقیت، کم‌رنگ یا بی‌اثر کند.

شورای تحول در علوم انسانی بنابر اقتضائاتی که در زمینه متون جاری علوم انسانی در دانشگاه‌ها وجود داشت، با همکاری سازمان «سمت» به تعدیل سرفصل‌های جاری دروس علوم انسانی دانشگاه‌ها اقدام کرد. از این رو درس جدیدی به نام «تأمین مالی خرد» وارد دروس رشته اقتصاد شد. مرحوم دکتر محمدنقی نظرپور، مدیر گروه وقت اقتصاد اسلامی سازمان «سمت» تألیف این کتاب را در سال ۱۳۹۶ به نویسنده پیشنهاد کردند. پس از تدوین سرفصل، فرایند تدوین کتاب ذیل راهنمایی‌های مرحوم دکتر سید عباس موسویان ادامه یافت. همان‌طور که اشاره شد، کتاب *تأمین مالی خرد* از سرفصل‌های جدید شورای تحول در علوم انسانی محسوب می‌شود و به این دلیل در تدوین کتاب هیچ متن مشابه داخلی وجود نداشت؛ بنابراین کتاب حاضر اولین کتاب دانشگاهی و درسی در حوزه تأمین مالی خرد محسوب می‌شود.

یکی از مشکلات پیش رو در تألیف این کتاب، بررسی تجربه جهانی درباره تأمین مالی خرد بود. با توجه به تعداد زیاد کشورهای مورد بررسی، اولاً یافتن نهادهای تأمین مالی خرد در

این کشورها کاری زمان بر بود و ثانیاً از آنجایی که بیشتر تجارب این نهادها، صرفاً به زبان بومی کشورشان بود، ترجمه دقیق این منابع از زبان فرانسوی، روسی، مالایی، هندی و غیره به فارسی از دشواری‌هایی جدی در تألیف کتاب حاضر به شمار می‌رود.

نویسنده از سال ۱۳۸۹ تاکنون به تحقیق روی موضوع تأمین مالی خرد پرداخته است. پژوهش‌ها، مقالات، پایان‌نامه ارشد و رساله دکتری اینجانب و حتی مشاوره، راهنمایی و داوری پایان‌نامه‌های دانشگاهی از سوی نویسنده نیز در این مدت متمرکز بر حوزه تأمین مالی خرد بوده است. با این حال نگارش این کتاب ۳۰ ماه زمان برده و حاصل ۱۵ سال پژوهش نویسنده در حوزه تأمین مالی خرد است.

در پایان وظیفه خود می‌دانم از استادان ارجمند و فرهیختگانی که در مسیر تهیه این اثر با نقدها، مشورت‌ها و انگیزه‌بخشی‌های علمی خود نقش آفرینی کرده‌اند، صمیمانه قدردانی نمایم. به‌ویژه یاد می‌کنم از مرحومان دکتر سیدعباس موسویان و دکتر محمدنقی نظرپور که تا واپسین مراحل تألیف، راهنمایی‌های دلسوزانه و علمی آنان راهگشای این مسیر بود. همچنین سپاس ویژه خود را تقدیم می‌دارم به اساتید بزرگوار: دکتر محمدرضا یوسفی شیخ رباط (دانشیار دانشگاه مفید و مدیر گروه اقتصاد اسلامی سازمان «سمت»)، دکتر عباس عرب‌مازار (استاد دانشگاه شهید بهشتی)، دکتر سید حسین میرمعزی (استاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی)، دکتر سعید فراهانی فرد (استاد دانشگاه قم)، دکتر کامران ندری (استادیار دانشگاه امام صادق (ع)) و دکتر محمد طالبی (استادیار دانشگاه امام صادق (ع)) که هر یک به نحوی در ارتقای علمی این کتاب نقش داشته‌اند. از تلاش‌ها و همراهی‌های بی‌دریغ مسئولان سازمان «سمت»، به‌ویژه جناب آقای احمدوند نیز قدردانی می‌کنم.

بی‌تردید این اثر از نقدهای سازنده اساتید محترم دانشگاه‌ها، مدرسان و صاحبان‌نظران گرانقدر غنی‌تر خواهد شد. از این‌رو، با روی گشاده از پیشنهادها و اصلاحات علمی استقبال می‌کنم.

مصطفی شهیدی‌نسب

اردیبهشت ۱۴۰۴

مقدمه

تأمین مالی خرد تغییری مهم یا رویکردی جدید در حوزه بازارهای مالی طی سه دهه اخیر است که به عنوان یکی از ابزارها و روش‌های توسعه اقتصادی برای اقشار فرودست جامعه استفاده شده و تقریباً در اغلب کشورهای جهان رایج شده است. امروزه تمرکز بر تأمین مالی خرد به عنوان راهبرد فقرزدایی بر کسی پوشیده نیست. مارگارت رابینسون، استاد مردم‌شناسی اقتصادی دانشگاه هاروارد، در کتاب *انقلاب اعتبارات خرد*^۱ تأمین مالی خرد را به مثابه جعبه‌ابزار کاهش فقر معرفی می‌کند. وی جامعه هدف تأمین مالی خرد را فقرای فعال اقتصادی و افراد با درآمد متوسط و رو به پایین می‌داند. به نظر رابینسون، اعطای اعتبارات خرد به این افراد به توسعه کسب‌وکار و در نهایت افزایش تولید منجر می‌شود.

امروزه تأمین مالی خرد یک اصطلاح جامع و چندبعدی است. اکنون صنعت تأمین مالی خرد هم از لحاظ تعداد مشتریان، تعداد و انواع ارائه‌دهندگان و هم از لحاظ شیوه‌های تأمین مالی به صورت بسیار فزاینده‌ای رشد کرده است. همچنین تمرکز تأمین مالی خرد فقط به اعطای اعتبار برای سرمایه‌گذاری کسب‌وکارهای خرد خلاصه نمی‌شود و این آگاهی گسترده وجود دارد که فقرا به خدمات مالی وسیع و متنوعی نیاز دارند.

صنعت تأمین مالی خرد اسلامی نیز از این رشد بی‌بهره نبوده است. اکنون در ۳۲ کشور جهان بیش از ۳۰۰ مؤسسه تأمین مالی خرد اسلامی با گردش مالی بیش از یک میلیارد دلار وجود دارد. بیش از ۴۶ درصد از مشتریان مؤسسات تأمین مالی خرد متعارف در سراسر جهان مسلمان‌اند. این در حالی است که سازمان ملل بیش از نیمی از ۵۶ کشور عضو بانک توسعه اسلامی را جزو کشورهای کمتر توسعه‌یافته دسته‌بندی کرده است.

ظرفیت بالقوه و اهداف تأمین مالی خرد جامعه هدف آن - قشر متوسط و فقرای فعال اقتصادی - و همچنین تأکید بر تأمین مالی خرد در اسناد بالادستی کشور، ضرورت طراحی نظام تأمین مالی خرد اسلامی را اثبات می‌کند.

---

1. *The Microfinance Revolution*

در فصل اول این کتاب به تبیین چستی تأمین مالی خرد متعارف، بیان تعریف دقیق اعتبارات خرد^۱ و تأمین مالی خرد^۲ و تمایز میان این دو پرداخته شده است. شایان ذکر است که این دو مفهوم غالباً به جای یکدیگر استفاده می‌شوند که صحیح نیست. همچنین تفاوت و تشابه میان «تأمین مالی خرد» و «کسب و کارهای خرد، کوچک و متوسط» در این فصل تشریح می‌شود. تشریح ضرورت تأمین مالی خرد، اهداف تأمین مالی خرد (کاهش فقر، اشتغال‌زایی و غیره)، وام‌دهی فردی و گروهی و تعریف بخش مالی رسمی و غیررسمی از دیگر موضوعات این فصل است.

در فصل دوم اکوسیستم تأمین مالی خرد در سطح عرضه و تقاضا و عوامل مؤثر بر آن‌ها نقد و بررسی می‌شود. میزان اهمیت و بزرگی تقاضای اعتبارات خرد تنها در دهه‌های اخیر درک شده است. همان‌طور که در این فصل بیان خواهد شد، نرخ بهره‌ای که مؤسسات تأمین مالی خرد برای اعطای وام‌های خرد دریافت می‌کنند، بازار بالقوه بزرگ، تراکم جمعیت، نسبت فقر و عوامل اجتماعی و اقتصادی مانند بخش غیررسمی اقتصاد، منبع اشتغال و درآمد فقرا از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر بخش تقاضای تأمین مالی خرد هستند. همچنین در این فصل به تبیین بخش عرضه تأمین مالی خرد پرداخته‌ایم. در بخش عرضه، انواع عرضه‌کنندگان تأمین مالی خرد (عرضه‌کنندگان جامعه‌محور و عرضه‌کنندگان نهادی) به تفصیل تشریح شده‌اند. همچنین در بخش عوامل مؤثر بر عرضه تأمین مالی خرد به هزینه وام، نرخ بهره و خودکفایی مالی نهادهای تأمین مالی خرد اشاره شده است.

فصل سوم کتاب درباره تاریخچه تأمین مالی خرد در سطح جهانی با تأکید بر تجارب موفق است. در این فصل روشن خواهد شد گرامین بانک بنگلادش، بانک راکیات اندونزی، بانک بندهان هند، بانک کامیابی پاکستان، بانک ملی تأمین مالی خرد اردن، هامکور بانک ازبکستان، بانک سرمایه‌گذاری کشاورزی تاجیکستان، فینسا بانک قرقیزستان و سازمان مردم‌نهاد المجموعه لبنان از جمله موفق‌ترین نهادهای تأمین مالی خرد در آسیا و انجمن کسب و کار اسکندریه، انجمن الامانه مراکش و اندا اینتر عرب از نهادهای تأمین مالی خرد موفق در آفریقا هستند.

در فصل چهارم نیز نهادهای تأمین مالی خرد در کشورمان را به تفصیل مطرح کرده‌ایم. در این فصل عنوان خواهیم کرد که در میان بانک‌ها، بانک کشاورزی بیشترین تمرکز را در زمینه ارائه اعتبارات خرد داشته است. طرح ایران، طرح حضرت زینب (س)، صندوق توسعه

1. micro-credit
2. micro-finance

اشتغال روستایی، طرح ایجاد اشتغال برای زندانیان آزاد شده و طرح حضرت فاطمه (سلام الله علیها) از جمله مهم ترین برنامه های این بانک در زمینه تأمین مالی خرد است. اتحادیه های اعتباری و مؤسسات قرض الحسنه از دیگر نهادهای تأمین مالی خرد در ایران هستند. برخلاف اتحادیه های اعتباری سازمان یافته، اطلاعات شفافی از مؤسسات قرض الحسنه در دسترس نیست. کمیته امداد امام خمینی (ره) از دیگر نهادهایی است که فعالیت هایی در حوزه تأمین مالی خرد (ارائه وام های خرد خوداشتغالی) داشته است.

فصل پنجم کتاب مشتمل بر ارزیابی اثربخشی تأمین مالی خرد در عرصه کاربرد براساس اهداف تأمین مالی خرد است. بدین منظور تأثیر تأمین مالی خرد را در دو حوزه اهداف تولیدی و اهداف غیرتولیدی به تفکیک جغرافیایی آسیا، آفریقا، اروپا و امریکا بررسی کرده ایم. به منظور بررسی تأثیر تأمین مالی خرد از مؤلفه های درآمد، پس انداز، بهداشت، تغذیه، آموزش، مسکن، میزان اشتغال و غیره بهره گرفته شده است. نتایج بررسی حاکی از آن است که تأمین مالی خرد در کشورمان بیشتر بر اهداف تولیدی متمرکز بوده است.

در فصل ششم کتاب به بررسی تأمین مالی خرد اسلامی پرداخته ایم. این فصل شامل چهار بخش است. در بخش اول تجارب موفق استفاده از شیوه های تأمین مالی خرد اسلامی به تفکیک بانک ها و مؤسسات مالی و اعتباری غیربانکی (مؤسسات مالی، اتحادیه های اعتباری و سازمان های مردم نهاد) مطرح می شود. از جمله موفق ترین نهادهای تأمین مالی خرد که از شیوه های تأمین مالی خرد اسلامی استفاده می کنند، عبارت اند از: بانک اسلامی اندونزی، بانک اسلامی بنگلادش، بانک خانواده سودان، بانک تأمین مالی خرد تضامن یمن، بانک ان. آر. اس. پی پاکستان؛ مؤسسات تأمین مالی خرد متحد، اخوت، نعمت، واصل، اثاثه، اچ. اچ. آر. دی، ان. آر. دی، پی، بنیاد وظیفه، امانه اختیار مالزی و فینسای افغانستان؛ و اتحادیه های اعتباری آی. آی. اف. سی افغانستان، بیت المال و التمويل (بی. ام. تی) اندونزی و ام. سی. سی. ای استرالیا. در بخش دوم این فصل شیوه های تجهیز منابع برای تأمین مالی خرد اسلامی بررسی می شود. همان طور که عنوان خواهد شد، این شیوه ها عبارت از وقف، زکات، صدقه، هبه، نذر، قرض الحسنه و حیس است. بخش سوم این فصل به شیوه های تخصیص منابع برای تأمین مالی خرد اسلامی اختصاص دارد. هبه، قرض الحسنه، انواع بیع، انواع اجاره، استصناع، جعاله، مشارکت، مضاربه، مساقات و مزارعه عقود هستند که در این بخش تشریح می شوند. در بخش چهارم فصل ششم شیوه به کارگیری عقود اسلامی در تأمین مالی خرد اسلامی در قالب چهار نوع مؤسسه تأمین مالی خرد مبتنی بر وقف، زکات، صدقات و قرض الحسنه توضیح داده خواهد شد. برای هر یک از این مؤسسات ساختار، شیوه های تجهیز و تخصیص منابع، نهاد

ناظر، نحوه ضمانت اعتبارات و نحوه تعیین نرخ سود بحث خواهد شد. در فصل هفتم مدل‌های تأمین مالی خرد را در دو سطح فردی و گروهی بیان کرده‌ایم که وام‌های فردی رایج‌ترین شیوه اعطای تسهیلات از سوی بانک‌های تجاری معاصر می‌باشند و وام‌دهی گروهی خود به دو گروه اصلی مدل گروه‌های منسجم و مدل سازمان‌های جامعه‌محور تقسیم می‌شود. تمایز بین این دو رویکرد ناشی از تفاوت میان رابطه آتی میان نهاد وام‌دهنده و گروه‌های وام‌گیرنده است. هدف اصلی و اولویت سازمان‌های جامعه‌محور برخلاف گروه‌های منسجم، استقلال نهایی گروه‌های وام‌گیرنده از نهاد وام‌دهنده است. دو مدل اصلی گروه‌های منسجم، مدل گرامین بانک و مدل امریکای لاتین است. سازمان‌های جامعه‌محور به دو دسته اصلی صندوق‌های وام با مدیریت محلی و انجمن‌های وام و پس‌انداز تقسیم می‌شوند. دو مدل اصلی صندوق‌های وام با مدیریت محلی، مدل بانکداری روستایی و مدل صندوق وام گردشی و همچنین دو مدل اصلی انجمن‌های وام و پس‌انداز، مدل گروه‌های خودیار و مدل اتحادیه‌های اعتباری است.

فصل هشتم کتاب به بررسی چالش‌ها و آسیب‌های تأمین مالی خرد و رتبه‌بندی این آسیب‌ها اختصاص دارد. مهم‌ترین چالش‌های تأمین مالی خرد عبارت‌اند از: مخاطرات اخلاقی، انتخاب نامناسب، نکول راهبردی، هزینه بالای نظارت، نبود وثیقه مناسب، انحراف اعتبارات، بازدهی پایین، کمبود منابع، بهره‌های بالا و فقدان یا ضعف چهارچوب قانونی. در نهایت فصل پایانی کتاب به سیاست‌گذاری تأمین مالی خرد مربوط می‌شود. در این فصل ضمن بررسی مسئولیت دولت در تأمین مالی خرد، به تبیین ابزارهای سیاست‌گذاری دولت در تأمین مالی خرد نیز پرداخته و نهادهای مسئول در تأمین مالی خرد را برشمرده‌ایم. در بخش اول این فصل مسئولیت دولت در تأمین مالی خرد در قالب سه مدل مکتب لسه فر، مکتب مداخله و مکتب مداخله میانه تبیین شده است. در بخش دوم این فصل مدل‌های مداخله دولت در تأمین مالی خرد در قالب سه رویکرد مدل ادغام، مدل مکمل و مدل جایگزین بحث شده است. در بخش سوم به ابزار سیاست‌گذاری دولت در تأمین مالی خرد در دو نقش حمایتی و تأمین‌کنندگی پرداخته شده است. ایجاد ثبات در اقتصاد کلان، تعدیل چهارچوب قوانین و معافیت‌های مالیاتی از جمله ابزارهای سیاست‌گذاری دولت در رویکرد حمایتی و ارائه مستقیم اعتبارات خرد، کمک مالی مستقیم و ارائه تسهیلات به مؤسسات تأمین مالی خرد از ابزارهای سیاست‌گذاری دولت در رویکرد تأمین‌کنندگی است. در پایان در بخش چهارم این فصل، نهادهای دولتی مسئول در تأمین مالی خرد برشمرده شده‌اند.